

Universalism și specificitate în marea doctrină liberală

Răzvan DINICĂ*

Abstract

Universalism and Specificity in the Great Liberal Doctrine

After the fall of the communist system, liberalism became a doctrine in fashion. It is the god in which we all trust or the devil guilty of all the problems of the reform. Velvet revolutions in Eastern Europe were interpreted like a historical victory of liberalism (open society) against communism (closed society), and liberalism seems to become the "primary constitutive syntax of political thought", the only dimension of our political imaginary.

Keywords: communism, liberalism, EU, Romanian policy, left-right policy

Analiza procesului apariției și evoluției societății române moderne, capitaliste, ridică mai multe probleme, cum ar fi raportul dintre forțele motrice – economice și cele ideologice, dintre ponderea elementului autohton și a celui alogen, evidențierea categoriilor sociale și a forțelor politice angajate, precum și a etapelor parcurse în acest proces.

În acest context poate fi înțeleasă mai bine apariția liberalismului românesc la jumătatea secolului al XIX-lea și a evoluției sale spre neoliberalism în primele decenii ale secolului următor.

Apărut ca urmare a revoluțiilor burgheze din Vestul Europei și a luptei pentru independență a coloniilor britanice din America, liberalismul a fost întotdeauna partenerul de nădejde al burgheziei și al capitalismului.

Geneza capitalului comercial și bancar prin acumulare primitivă, industrializarea, libera concurență premonopolistă și polarizarea socială, apariția capitalismului monopolist și a intervenționismului și reformismului de stat au marcat evoluția doctrinei de la mercantilism la neoliberalism.

Creatorii României moderne au făcut mari eforturi pentru a putea realiza o bună sincronizare cu țările europene dezvoltate, atât din punct de vedere structural-economic, cât și politic și cultural. Dacă din punct de vedere economic nu am reușit,

* Lector univ. dr. Răzvan Dinică, Universitatea *Dunărea de Jos* Galați

din păcate, niciodată până acum să ne apropiem de nivelul – țintă, din punct de vedere politic și cultural am fost uneori chiar protocroniști.

Liberalismul revoluționar al burgheziei române din secolul al XIX-lea a avut un rol esențial. Dezvoltarea economică a fost posibilă numai în condițiile dizolvării rapide a resturilor feudale și ascensiunea rapidă a principiilor capitaliste ale economiei de piață. De aici a apărut și răspândita teorie maioreșciană a *formelor fără fond* adoptată de conservatori și care-i acuza pe liberalii români că nu au experiență și maturitate, că au „ars” etapele și că aduc în politica românească doar „lustrul din afară” și „aparențele culturii apusene”. În fapt, societatea română modernă a apărut la interferența procesului de dezvoltare economico-socială burgheză și a celui de emancipare spiritual-ideologică liberală, o dată cu capitalismul național.

Liberalismul își depășește criza prin trecerea la neoliberalism, organizarea și modernizarea economiei naționale în condițiile unui intervenționism statal moderat. Apare și se impune oligarhia financiară, deținătoare a capitalului bancar și industrial. În mai puțin de un secol, România a parcurs toate fazele capitalismului comercial, industrial și organizat, iar influența burgheziei autohtone a crescut continuu.

Evoluția istorică a României după 1918 cerea crearea și întărirea bazei tehnico-materiale, îmbunătățirea relațiilor sociale de producție, ridicarea eficienței activității economice, modernizarea aparatului administrativ, dezvoltarea culturii naționale, democratizarea învățământului. Pentru aceasta era nevoie de cristalizarea unei concepții politice naționale moderne, consecventă și viabilă. Edificiul doctrinar și practica politică neoliberală românească se centrează pe ideea-forță a *naționalismului constructiv*.

Acesta a însemnat, de fapt, dezvoltarea economică, politică și culturală a forțelor naționale într-o societate în care libertățile burgheziei și inechitățile de clasă trebuiau temperate și controlate prin gestiunea competentă a specialiștilor și intervenția etatică, ca expresie a interesului național. Întotdeauna, PNL a fost împotriva „politicii porților deschise” în fața capitalului străin, a concesionării valorilor și resurselor naturale la prețuri scăzute. Principiul „prin noi înșine” sublinia încrederea în capacitatea proprie de a ne dezvolta „pe toate căile”. Fără a însemna xenofobie sau izolaționism, naționalismul constructiv exprimat succint prin formula de mai sus, creație a unor doctrinari ca Ionel și Vintilă Brătianu, I.G. Duca, viza primatul capitalului românesc și al intereselor naționale, bineînțeles în condițiile colaborării necesare cu capitalurile străine. Acestea nu trebuiau, însă, să slăbească puterea națională de decizie, dreptul de control al statului român. Constituția din 1923 și o serie de legi au asigurat naționalismului constructiv neoliberal o puternică bază financiară, asigurată prin sistemul bancar și de credit și prin intervenționismul de stat moderat.

Mihail Manoilescu sublinia că România, ca stat civilizată, se poate afirma în plan universal doar prin aplicarea idealului și principiilor neoliberalismului. Teoria sa asupra protecționismului și a schimbului internațional oferă un actual punct de sprijin pentru restructurarea economiilor naționale în vederea ajungerii la o diviziune internațională echitabilă a muncii.

Liberalii români erau conștienți de decalajul dintre societatea capitalistă românească, însuflețită de naționalismul constructiv, și cultura românească animată de naționalismul retrospectiv, conservator, de tip „Junimea” (Maiorescu, Eminescu). Ei considerau că obiectivul politicii școlare trebuie să fie „adaptarea sufletească a românilor la instituțiile sociale moderne, prefacerea sufletului nostru, astfel ca să stea în armonie cu mediul său social”, după cum scria Ștefan Zeletin.

Neoliberalismul românesc interbelic a exprimat, din perspectiva capitalismului autohton, voința națională de modernizare economică, progres social-politic și emancipare culturală. Neoliberalismul românesc de azi ar trebui să exprime, prin naționalism constructiv și raționalism pragmatic, vocația europeană a poporului român.

Mult timp liberalismul a fost folosit ca un alt nume al civilizației europene apusene. Liberalismul modern pornește de la o adâncă punere sub semnul întrebării a autorității și puterii politice, dar mai mult în sensul reformării decât al sustragerii de ele. Din această perspectivă, pentru liberalismul modern, politica este ceva artificial care se adaugă sau chiar se opune naturii. Dacă libertatea este naturală, autoritatea și puterea provin dintr-o convenție nenaturală sau chiar antinaturală. Pentru liberali, puterea politică ideală este cea care își reduce funcțiunile la gestionarea condițiilor de manifestare ale celor mai diverse moduri de viață; la apărarea păcii și a proprietății private. Mulți teoreticieni și doctrinari consideră că liberalismul se originează și în încercarea de autonomizare a faptului politic în raport cu experiența religioasă. Prin liberalism se urmărește o secularizare a politicii și se promovează egalitatea și toleranța religioasă.

Anglia de după 1688 este prima țară care aplică practic liberalismul.

Doctrina politică liberală este continuată la jumătatea secolului XVIII de Montesquieu prin teoretizarea separației puterilor în stat.

Revoluția americană continuă opera de aplicare practică a doctrinei liberale. În cadrul revoluției franceze, orientările naționaliste și ideile socialiste au concurat în permanență ideile democratice și liberale.

Mari gânditori liberali ca Alexis de Tocqueville, John Stuart Mill și lordul Acton s-au preocupat de concilierea democrației cu libertatea, a loialismelor (etnice și religioase) cu drepturile universale ale omului.

Primul partid care s-a numit liberal a funcționat în Spania la 1810 și se inspira din constituționalismul englez.

În secolul XIX multe mișcări liberale din spațiul germanic, italian sau central-european au luptat mai ales pentru unificarea statal-națională și nu se opuneau rolului centralizator al statului, așa cum se întâmpla cu mișcările liberale din Marea Britanie sau S.U.A.

Liberalismul contemporan se constituie într-o foarte puternică reacție împotriva experimentelor autoritariste și totalitare, a socialismului și a comunismului. Analiza critică liberală arată că practica socialismului pornește de la ideea că bunăstarea materială este un drept fundamental al omului, dar se uită că această bunăstare nu se poate atinge decât prin libertatea economică și prin sistemul veniturilor inegale. Stânga socialistă sau comunistă, reducând totul la aspectul

economic, combate egoismul, dar de fapt îl încurajează prin exacerbarea tezei luptei de clasă. În condițiile în care, în raport cu socialismul care sete varianta generală a ideologiei de stânga, individul uman nu mai este nimic, practica socialismului și comunismului au dus la o totală iresponsabilitate individuală.

În tratatul de „istorie a doctrinelor economice contemporane” semnat de Sultana Sută-Selejan se scot în evidență caracteristicile fundamentale ale modelului social-economic și politic liberal:

1. Aspirația pentru libertatea de mișcare în toate domeniile, de unde și denumirea doctrinei.

2. Individualismul bazat pe ideea că cele mai bune decizii le pot lua agenții economici privați în opoziție cu autoritatea statului sau cu alte tipuri de colectivități. De aici rezultă ostilitatea organică a liberalismului față de intervenția statului în domeniul societății civile.

3. Liberalismul ca mișcare politică și doctrină este cel mai consecvent promotor al *proprietății private*, considerată a fi temelia oricărei economii sănătoase.

4. Ideea existenței unei ordini naturale în economie și societate, o ordine mai puternică decât voința oamenilor sau a diferitelor instituții și comunități.

5. Principiul hedonismului care vizează intenția obținerii unui maxim de profit cu un minim de efort sau cheltuieli.

6. Ideea că mecanismele pieței au capacitatea autoechilibrării spontane a economiei prin acțiunea indivizilor și pe baza informației primite prin oscilația prețurilor de piață. Conform acestui principiu, economia de piață are, deci, capacitatea de alocare rațională a resurselor, de obținere a echilibrului economic și de armonizare a intereselor concurente sau divergente ale indivizilor.

7. Explicarea formării prețurilor și a venitului pornind de la teoria valorii-muncă.

8. Promovarea *liberului schimb* în politica vamală.

9. Ideea valabilității universale a acestor principii.

Doi dintre cei mai însemnați doctrinari liberali contemporani sunt Frederik von Hayek și Milton Friedman.

Hayek pornește de la o teorie a libertății, definită drept absența constângerii în domeniile politic, social și economic, dar nu și ca puterea de a face orice. Asigurarea libertății presupune existența unei reguli legale sau a ceea ce s-a numit statul de drept.

Această ordine legală se poate asigura:

1. Fie prin voința unui monarh, dar care implică pericolul abuzului sau chiar pericolul instaurării tiraniei.

2. Fie prin domnia legii, prin adoptarea unei reguli obligatorii de conduită, inclusiv, sau mai ales, pentru cei care le-au adoptat.

Pe această bază, Hayek este adeptul unui stat activ în limite și domenii strict determinate prin lege.

Acest stat trebuie să asigure cadrul legal al concurenței agenților privați; să furnizeze servicii prin care agenții privați nu ar obține profituri rezonabile (ca de

exemplu: asigurarea ordinii publice sau națională). Garanția bunei funcționări a statului de drept este aplicarea strictă a principiului separației puterilor în stat. Hayek combate orice formă de control sau de conducere centralizată a economiei de către stat. Antiintervenționismul lui Hayek este susținut cu două categorii de argumente:

1) politice: pericolul totalitarismului, dispariția sistemului democratic, încălcarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului;

2) economice: dirijismul centralizat al statului reprezintă un element de rigiditate care subminează eficiența economiei.

După Hayek, colectivismul nu a asigurat nici libertatea, nici egalitatea sau siguranța membrilor societății. Proprietatea individuală și inegalitatea veniturilor, în ciuda relativei lor nedreptăți, au avut mai mult succes în aceste domenii.

„Dreptatea socială” este după Hayek, doar un mit inefficient, căci ea presupune redistribuirea veniturilor (prin intermediul statului) ceea ce afectează grav eficiența proceselor economice.

M. Friedman își expune viziunea politică în volumele: „Capitalismul și libertatea” și „Libertatea de a alege”. La el, libertatea economică este condiția esențială a libertății politice. Permițând cooperarea liberă a indivizilor, libertatea economică reduce spațiul de manifestare a puterii politice. Deoarece concentrarea puterilor economică și politică în aceeași mână este o sursă de tiranie și pentru că prin libertatea economică se diluează puterea politică, libertatea economică este cea mai sigură garanție împotriva tiraniei. Pentru Friedman și școala lui (intitulată „școala de la Chicago”) buna funcționare a economiei nu se poate obține prin intervenția statului, ci prin asigurarea libertății de alegere a oamenilor, libertate numită ”suveranitatea consumatorilor”. La Friedman, autentică economie de piață se definește prin:

- 1) dominația proprietății private;
- 2) consacrarea juridică a acestui tip de proprietate;
- 3) non-intervenția statului în domeniul societății civile;
- 4) un sistem monetar stabil.

În cadrul analizei lui Friedman, un loc aparte îl are analiza originii și critica dirijismului. După el, factorii care favorizează dirijismul sunt:

- 1) anumite grupuri sociale de presiune care sunt interesate în intervenționismul de stat;
- 2) oamenii politici și partidele care reprezintă aceste grupuri;
- 3) birocrația statului care face legătura între aceste grupuri sociale și reprezentarea politică.

Dirijismul, după Friedman, este cea mai proastă politică economică deoarece ea duce la apariția și conservarea unor privilegii, favorizează corupția și conține pericolul instaurării dictaturii și tiraniei.

Trebuie făcută precizarea că termeni precum liberal sau liberalism sunt folosiți chiar în perioada contemporană în accepții foarte diferite. Astfel, sub denumirea de „liberale” s-au adunat mișcări politice foarte diferite ca program politic sau ca angajare doctrinară.

În Europa, de exemplu, partidele liberale sunt acele formațiuni care manifestă programe politice și doctrine social-economice asemănătoare cu modelele expuse mai sus. În același timp, elemente de doctrină și program liberal se întâlnesc și la unele partide democrat – creștine (cum ar fi cele din Germania și Italia) sau conservatoare (Marea Britanie). Termenul de „liberalism” are cu totul altă accepție în SUA. Aici viața politică este dominată de două tendințe majore: „conservatoare” (cu program și doctrină liberală în sensul european al termenului) și „liberală” (care, prin program și doctrină, se aseamănă mai mult cu social-democrația europeană). Cele două tendințe politice americane conservatoare și liberală se întâlnesc în ambele mari partide americane (republican și democrat), chiar dacă în partidul republican există o concentrare mai mare de „conservatori” decât în partidul democrat.

La jumătatea secolului XX, după cel mai sângeros război din istoria omenirii, doar câteva țări europene aveau o economie bazată în primul rând pe industrie și o populație specializată pentru asta: Marea Britanie, Belgia, Cehoslovacia, Elveția. Altele erau înscrise pe acest făgaș, dar aveau încă largi sectoare agricole: Franța, Suedia, Olanda, Germania (care suferise mari distrugerii în război, în primul rând la structura industrială). Aproape tot sudul și estul Europei rămâneau predominant agrare, cu o împărțire nerentabilă a pământului în loturi mici și fărâmițate. După 50 de ani, în aproape toate țările bătrânului continent, în orice caz în tot vestul acestuia, populația angrenată în agricultură din totalul forței de muncă active – dar nu și ponderea agriculturii în ansamblul economiei – a devenit pur și simplu ne semnificativă. Excepție fac, din nou, țările care au un model economico-cultural adânc înrădăcinat în conștiința națională, bazat pe agricultură și care, din motive de sărăcie și de lipsă de resurse naturale specifice, nu au putut dezvolta (sau nu au mai putut păstra) o industrie dezvoltată arbitrar, învechită și neperformantă.

Această evoluție din punct de vedere economic și-a pus amprenta, evident, asupra evoluției structurii sociale a națiunilor europene. De exemplu, în 1914, societatea franceză era împărțită în patru mari grupuri sociale, fiecare având particularitățile sale: țărănimea, proletariatul, „clasa de mijloc” și marea burghezie. Din punct de vedere numeric, țărănimea era cea mai importantă, dar fiind foarte împărțită pe criterii zonale și regionale nu putea reprezenta cu adevărat o forță socială, fiind și oarecum izolată de restul societății. Fiecare regiune „își vorbea propria limbă”, își respecta cu sfințenie cutumele ancestrale și se apăra cu îndârjire și chiar cu disperare de orice intruziune externă novatoare, în primul rând de cea a statului.

După Al Doilea Război Mondial, lucrurile se schimbă, uneori chiar radical. Categoriile cele mai numeroase devin muncitorii și „funcționarii” care formează baza clasei de mijloc. Aceștia se organizează din ce în ce mai bine pentru a-și apăra drepturile, sindicatele devenind principalul grup de presiune pe tărâm socio-economic. Partide politice, cu platforme aparent diferite, colaborează bine la guvernare sau cel puțin se susțin mutual în păstrarea și dezvoltarea democrației.

Statele naționale, care până acum se întreceau în a crea mijloace de a-și impune dominația unele asupra altora, cooperează în crearea și dezvoltarea Comunității Economice Europene. **Liberalismul** devine curentul politic la modă. Din păcate, prea mult uz duce la abuz. Sensul inițial al liberalismului se referea la faptul că Biserica și autoritatea monarhică nu trebuiau să se interfereze, să se controleze sau să se împiedice reciproc în activitățile lor, asupra cărora exercită însă fiecare un control suveran (v. Pierre Manent – *Istoria intelectuală a liberalismului*). Astăzi, acest înțeles se mai păstrează în cazul noțiunii de liberalism economic, care se referă la nonintervenția statului pe piață, dar și la autonomia deplină a fiecărui agent economic față de ceilalți, fiecare rămânând cu un control deplin asupra propriilor afaceri (bineînțeles, dacă nu încalcă legea...).

În societățile avansate, liberalismul sociologic a fost, în principal, un proces prin care părți din societatea tradițională au fost protejate și apoi înglobate în noul tip de societate care lua naștere. **Modernizarea socialului** s-a realizat prin acest liberalism sociologic care a permis cutumei să conviețuiască armonios cu modernitatea, dând naștere unei societăți noi, avansate. Această modernizare nu implică însă în mod necesar și democratizarea sau echitatea socială. Pentru a le implica, este nevoie să existe și apartenența statuată de drept la acest tip de societate a tuturor membrilor ei, care să aibă aceleași drepturi și îndatoriri – adică statutul de *cetățean*. Nici un stat european nu avea, până la 1950, experiență prea mare din acest punct de vedere. Țările scandinave și, într-o anumită măsură, Regatul Unit experimentaseră ceva, dar și ele erau abia la începuturi. Austria și Germania încercaseră pe tărâmul asigurării unei bunăstări mai mult sau mai puțin generale, nu și pe calea democrației, dar experiența nazistă distrusese în cele din urmă totul și erau nevoite s-o ia de la capăt. Pe de altă parte exista experiența franceză, cu o democrație consolidată, dar fără rezultate notabile în planul asigurării bunăstării minimale a cetățenilor.

În deceniile care au urmat după 1950, toate societățile vest-europene (dar și majoritatea celorlalte, din centrul, estul și sudul continentului) au devenit puternic *industrializate* – mai ales după 1970. Tipul dominant de *proprietate* în Vest era cea *privată*, bazată în primul rând pe *capital* – deosebire esențială, până în 1989, față de țările est și central-europene. Aceste societăți vest-europene se modernizaseră prin *liberalismul sociologic* care permitea coabitarea anumitor părți din societatea tradițională cu noul. De asemenea, *drepturile cetățenești* generalizate erau o achiziție fundamentală a democrațiilor vest-europene.

Nu înseamnă însă că aceste societăți sunt perfecte. Conflicte sociale au existat și există și, probabil, vor mai exista în capitalismul avansat. Totuși, anumite societăți le rezolvă mai ușor decât altele, unele nu le pot rezolva deloc și ajung la colaps. Care este secretul?

Cel mai bun răspuns pare a-l formula sociologul german Ralf Dahrendorf în lucrările sale *Clase și conflicte de clasă în societățile industriale* și, mai recent, în *Conflictul social modern*. O societate puternică este cea care recunoaște existența

conflictelor, le discută și încearcă să le rezolve într-un cadru instituționalizat. Negarea existenței conflictelor sau încercarea de a le “rezolva” nedemocratic, prin forță, duce la acutizarea acestora și, în final, la explozii sociale și prăbușire (așa cum s-a întâmplat cu regimurile comuniste, așa cum ar fi pățit și cele fasciste dacă nu erau măturate de război).

Și totuși, care este tipul de societate construit la ora actuală în statele capitaliste dezvoltate? De aproape treizeci de ani sociologii – și nu numai ei – discută conceptul de “societate post-industrială”. De la marea descoperire a inginerului Frederick Taylor – lucrul pe bandă realizat prima dată în uzinele din Detroit ale *Ford Motor Company*, care permitea obținerea unei productivități fără rival chiar cu o forță de muncă eterogenă și mai puțin calificată – conceptul de “fordism” denotă mai mult decât o realizare de excepție fără de care industrializarea modernă ar fi rămas o vorbă goală sau un vis irealizabil, denotă o adevărată stare de spirit a societății capitaliste, în care nu numai producția este „pe bandă”, ci și consumul a devenit „de masă”. Căci ce ar însemna o economie capitalistă de piață fără o cerere care să preseze continuu și să ceară inovarea? Acum, însă, în epoca computerizării și a globalizării, nu mai putem vorbi de un capitalism fordist pur și simplu ci, în cel mai bun caz, de unul post-fordist. “*Mass-society*” este depășită de “*global society*”. De asemenea, modernizarea socială, chiar prin metoda liberalismului sociologic (atât de diferită de modernizarea forțată din cele mai multe țări socialiste, prin ruptura brutală de vechile tradiții agro-rurale, ajungându-se până la aberații de genul “sistematizării” satelor din ultimii ani ai regimului Ceaușescu) constituie o etapă deja depășită în istoria societăților vest-europene. Acum se discută despre faza post-modernismului nu numai în cultură, ci și în social.

Bibliografie:

Carpinschi, Anton, 1995, *Deschidere și sens în gândirea politică*, Institutul European, Iași.

Carpinschi, Anton, 1992, *Doctrine politice contemporane*, Ed. Moldova, Iași.

Crozier, Michel, 1995, *La crise de l' intelligence: essai sur l' impuissance des élites à se reformer*, InterEdition, Paris.

Dahrendorf, Ralf, 1974, *Classes et conflits des classes dans la société industrielle*, La Haye: Mouton, Paris.

Degenne, Alain, 1994, *Les reseaux sociaux: une analyse structurale en sociologie*, A. Colin, Paris.

Luca, Ilie, 1995, *Politologie*, Ed. Helicon, Timișoara.

Manent, Pierre, 1992, *Istoria intelectuală a liberalismului*, Humanitas, București.

Markoff, John, 1996, *Waves of democracy: social movements and political change*, Pine Forge Press, London.

Marshall, Gordon, 1997, *Repositioning class: social inequality societies*, Sage Publications, London.

Marti, Serge (coord.), 2000, *Questions économiques et sociales*, Gallimard, Paris.

Mendres, Henri, Michel Forsé, 1991, *Le changement social: tendances et paradigmes*, A. Collin, Paris.

Touraine, Alain, 1984, *Le retour de l' Acteur: essai de sociologie*, Fayard, Paris.

Touraine, Alain, 1993, *Production de la société*, Librairie générale française, Paris.

Touraine, Alain, 1993, *La voix et le regard: sociologie des mouvements sociaux*, Librairie générale française, Paris.

Touraine, Alain, 1997, *Qu'est ce que la démocratie?*, Librairie générale française, Paris.

***, 1961, *Class, Status and power. a reades in social stratification*, ed. by Reinhard Bendix and Seymour Martin Lipset, The free press, [New York].

***, 1995, *Social movements and social classes: the future of collective action*, ed. by Louis mahen, Thousands Oaks-Sage Publicationes, London-New Delhi.